

necessary conditions for the formation of a safe and inclusive learning environment; teaching children and youth with disabilities methods of self-regulation, the formation of their respective mental and physical qualities, skills to overcome mental stress.

Keywords: psychological safety, learning environment, inclusive educational environment, children with disabilities.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2014 р.

Статтю прийнято до друку 10.11.2014 р.

Рецензент: д. п. н., проф. Шеремет М.К.

УДК:159.922.762

БІХЕВІОРАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ

Руденко Л.М.

доктор психологічних наук, професор

Проблеми дослідження агресії й агресивної поведінки торкалися різних психологічних напрямків, кожна школа виділяла свої методологічні підходи до вивчення цієї проблеми. Серед основних із них:

- еволюційно-генетичний підхід (доцільний інстинкт З.Фрейда, А.Адлера, Е.Фромма; етологічний підхід К.Лоренца; соціобіологічний підхід Мідника, Мойєра);
- біхевіоральний підхід (теорія агресії А.Басса; теорія фрустраційної агресивності Дж.Долларда й Н.Міллера; теорія «фрустрація-агресія» Леонарда Берковиця; теорія соціального научіння А.Бандури);
- гуманістичний підхід (самоздійснення як протистояння агресії – ідеї А.Маслоу, А.А.Реана, К.Роджерса, В.Франкла).

Подібний поділ досить умовний, у багатьох емпіричних дослідженнях агресії помітний вплив різних підходів до цієї проблеми.

Серед біхевіорального підходу потрібно виділити фрустраційну теорію агресії Дж.Долларда і Н.Міллера [7]. Фрустраційна теорія агресії виникла наприкінці 1930-х років як протиставлення концепції потягів. Її автори, розглядали агресивну поведінку як ситуативний, а не еволюційний процес. Основоположник цього напрямку дослідження людської агресивності Д.Доллард висунув наукове положення про те, що «агресія завжди є наслідком фрустрації» [7, с. 28].

Відповідно до його теорії, агресія завжди є результатом дії фрустраторів, тобто непереборних бар'єрів, які стоять на шляху до досягнення мети, що викликають розгубленість, або фрустрації. Згідно з поглядами вченого, агресія – потяг, що не автоматично виникає в організмі людини, а реакція на фрустрацію: спроба перебороти перешкоду на шляху до задоволення потреб, досягнення задоволення й емоційної рівноваги.

Схема агресія – фрустрація базується на чотирьох основних поняттях: агресія, фрустрація, гальмування, заміщення. Дослідник агресію розуміє як намір нашкодити іншому своєю дією, як акт цілеспрямованої реакції, що наносить шкоду організму. Фрустрація виникає, коли з'являється перешкода для здійснення реакції. Величина фрустрації залежить від сили мотивації до виконання бажаної дії, значущості перешкоди до досягнення мети й кількості цілеспрямованих дій, після яких настає фрустрація. Гальмування – це тенденція обмежити або згорнути дії через очікувані негативні наслідки. Установлено, що гальмування будь-якого акту агресії прямо пропорційне силі очікуваного нападу. Гальмування актів агресії є додаткова фрустрація, що викликає агресію проти людини, яку сприймають винуватцем гальмування, і посилює спонукання до інших форм агресії. Заміщення – це прагнення брати участь в агресивних діях, спрямованих проти якої-небудь іншої особи, а не істинного джерела фрустрації.

Фрустраційна теорія із часу свого виникнення зазнала певних змін, зокрема, у результаті широкої практики експериментальних досліджень. Уже в 1940-і роки автори модифікували формулювання своєї гіпотези. Агресія тепер розглядалася як природний, але не неминучий наслідок фрустрації. Допускалося, що шляхом научіння можуть бути набуті і неагресивні відповіді на фрустрацію. Проте агресія вважалася все таки домінантною реакцією на фрустрацію, і неагресивна відповідь могла відбутися тільки в тому випадку, якщо агресивні реакції раніше не винагороджувалися або каралися, і, таким чином, агресивна поведінка елімінувалася. Найбільшу увагу прихильників фрустраційно-агресивної гіпотези приваблює дослідження умов, за яких ситуація фрустрації призводить до виникнення агресивних дій. До важливих виявлених ними змінних, що впливають як на виникнення, так і на гальмування агресії, можна віднести подібність-відмінність агресорів і жертви, виправданість-невиправданість агресії, а також агресивність як особистісну характеристику випробуваних. Недоліком такого підходу є насамперед, відсутність чіткості в розумінні фрустрації, внаслідок чого акцент в експериментальних дослідженнях змістився з аналізу причин виникнення фрустрації, а потім і агресії на вивчення змінних, що сприяють виникненню й гальмуванню агресії. Важливо підкреслити, що в цій модифікації первісної гіпотези

фрустрація як і раніше розглядалася як неминучий попередній чинник агресії, тобто, якщо був агресивний акт, допускалося, що фрустрація завжди представлена як провокувальна умова.

А.Бандура, С.Розенцвейг та інші зазначають, що фрустрація не єдиний чинник, що призводить до вираження агресивності [1, 8]. З часом не підтвердилася думка про нерозривний, обов'язковий зв'язок агресії й фрустрації, тобто уявлення про те, що агресія завжди є результатом дії фрустраторів (бар'єрів на шляху до мети), а фрустрація неминуче призводить до агресії. Проте було б правильніше говорити про її надбудовування, про різні доповнення до неї.

Теорія «фрустрація-агресія» Леонарда Берковиця є модифікованою формою теорії зумовленості агресії фрустрацією. Як визначальний чинник дії вчений виділяв вплив соціально-психологічних параметрів–соціального оточення, взаємин з іншими соціальними суб'єктами на прояв агресивності в діях людини[4].

Дослідник стверджує, що фрустрація – один із безлічі різних аверсивних стимулів, які здатні лише спровокувати агресивні реакції, але не призводять до агресивної поведінки прямо, а швидше за все створюють готовність до агресивних дій. Подібна поведінка виникає тільки тоді, коли присутні відповідні посилення до агресії – середовищні стимули, пов'язані з актуальними або попередніми чинниками, що провокують злість, або агресію в цілому.

Згідно з теорією Берковиця, стимули набувають властивість провокувати агресію (тобто потенційно можуть викликати агресію) за допомогою процесу, подібного до класичного вироблення умовних рефлексів. Стимул може набути агресивного значення, якщо він пов'язаний з позитивно підкріпленою агресією або асоціюється з пережитими раніше дискомфортом і болем. Стимули, які постійно пов'язані з чинниками, що провокують агресію, або із самою агресією, можуть поступово схилити до агресивних дій індивідуумів, раніше спровокованих або фрустрованих. Оскільки ці вимоги задовольняє широкий діапазон стимулів, багато з них можуть набувати значення посилення до агресії. За певних умов роль посилення до агресії можуть відігравати люди з певними рисами характеру і навіть фізичні об'єкти. Більше того, на думку вченого, люди з фізичними відхиленнями в якомусь розумінні приречені притягати до себе страждання й ставати об'єктами проявів ворожості, оскільки їхній дефект або хвороба, що асоціюється із стражданням і болем, здатен спровокувати людей, схильних до агресії, на специфічні дії [4].

Інша серйозна поправка, внесена Берковицем у теорію фрустрації-агресії, стосувалася умов, необхідних для ослаблення агресивного спонукання. Вчений стверджував, що в дуже фрустрованих індивідуумів агресивне спонукання може слабшати тільки за умови заподіяння збитку фрустратору, катарсис відбувається не з тієї причини, що агресор виплеснув якусь кількість агресивної енергії, що ймовірно не знаходила виходу, а тому, що він досяг своєї агресивної мети і тим самим завершив певну послідовність у вигляді відповіді на підбурювання до агресії. Оскільки безуспішні спроби заподіяти шкоду тим, хто викликав фрустрацію, самі є фруструючими, вони фактично можуть швидше посилювати, ніж ослаблювати прагнення діяти агресивно. Тільки успішні атаки, що супроводжуються заподіянням збитку об'єкту агресії, здатні ослабляти або цілком усувати агресивне спонукання.

Дослідник вніс істотні поправки до схеми «агресія – фрустрації»:

- фрустрація не обов'язково реалізується в агресивних діях, але вона стимулює готовність до них;
- навіть у стані готовності агресія не виникає без належних умов;
- вихід із фруструючої ситуації за допомогою агресивних дій виховує в індивіда звичку до подібних дій

[5].

У процесі свого розвитку фрустраційний підхід зазнав чималих змін і розділився на дві значні самостійні течії: представники першої течії залишилися прихильниками фрустраційно-агресивної гіпотези, вони досліджують умови, за яких ситуація фрустрації призводить до виникнення агресивних дій; представники другої течії створили власну концепцію фрустрації, в основу якої покладено аналіз фрустраційних ситуацій, класифікацію й типологію реакцій на фрустрацію.

У трактуванні іншого когнітивіста – Д.Зільмана, пізнання й збудження найтісніше взаємопов'язані; вони дуже впливають один на одного протягом процесу переживання, що приносить страждання досвіду й визначає нашу поведінку. Отже, усвідомлення події впливає на міру збудження, підсилюючи або послаблюючи його. Між ними існує й зворотний зв'язок: збудження відіграє істотну роль у когнітивному опосередкуванні поведінки. Так, під час агресії імпульсивна дія людини буде агресивною ще й тому, що дезінтеграція когнітивного процесу створює перешкоди гальмуванню агресії з боку свідомості. У разі дуже високих рівнів збудження зниження здатності до пізнавальної діяльності може призвести до імпульсивної поведінки [9].

Через визнання ролі й значення «когнітивних компонентів» (тобто, свідомості) психологія поступово спочатку прийшла до визнання не тільки біологічних або енергетичних, а й соціальних чинників у вигляді реальних чинників соціального науління.

Найбільш відомим дослідником поведінкового підходу до агресії є Арнольд Басс. Він визначає фрустрацію як блокування процесу інструментальної поведінки і вводить поняття атаки – акту, що постачає

організму ворожі стимули. При цьому атака викликає сильну агресивну реакцію, а фрустрація – слабку [3].

Вчений зазначив низку чинників, від яких залежить сила агресивних звичок. По-перше, це частота й інтенсивність випадків, у яких індивід був атакований, фрустрований, роздратований. Індивіди, які одержували багато гнівних стимулів, будуть, мабуть, реагувати агресивніше, ніж ті, які одержували менше таких стимулів. По-друге, це часте досягнення успіху шляхом агресії, що, на думку дослідника, призводить до сильних атакуючих звичок. Успіх може бути внутрішнім (різке ослаблення гніву) і зовнішнім (усунення перешкоди або досягнення винагороди). Тенденція, яка виробилася до атаки, може унеможливити для індивіда розрізнення ситуацій, що провокують і не провокують агресію. По-третє, це культурні й субкультурні норми, які засвоює людина, і які можуть полегшити розвиток у неї агресивності [6].

А.Басс увів поняття ворожої та інструментальної агресії. Ворожа агресія мотивується негативними емоціями наміром заподіяти зло. Під інструментальною агресією ставляться цілі, не пов'язані із заподіянням шкоди, тобто агресія стає інструментом особистого збагачення або просування.

Вчений визначав агресію як будь-яку поведінку, що містить погрозу або наносить збиток іншим. Не менш суттєво розглядати агресію не тільки як поведінку, а й як психічний стан, що включає до свого складу пізнавальні, емоційні та вольові компоненти. Пізнавальний компонент полягає в орієнтуванні, що потребує розуміння ситуації, бачення об'єкта для нападу й ідентифікації своїх «наступальних засобів». Емоційний компонент агресивного стану проявляється в гніві. Часто людина на всіх етапах агресивного стану (підготовка до агресії, сам процес здійснення агресивної дії, оцінка результату дії) переживає сильну емоцію гніву, що іноді приймає форму афекту або люті. Але слід зазначити, що агресія не завжди супроводжується гнівом, і не завжди почуття гніву призводить до агресії. Вольова сторона агресії проявляється у всіх формальних якостях волі: цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, а в ряді випадків й ініціативність і сміливість.

А.Басс поділив поняття агресивності й ворожості й визначив ворожість як реакцію, що розвиває негативні почуття й негативні оцінки людей і подій. До поняття агресивності він відніс такі види реакцій: фізичну агресію – використання фізичної сили проти іншої особи; подразнення – готовність до вияву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, брутальність); вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокльон, погрози). До поняття ворожості він відніс такі види реакцій: образа – заздрість і ненависть до оточуючих за справжні й вигадані дії; підозрілість – у діапазоні від недовіри й обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.

Визначення агресії за Басом можна назвати вузькоспеціальним, тому що воно ігнорує будь-які мотиваційні передумови. Басс спробував визначити агресію дескриптивним способом, не використовуючи суб'єктивні ідеї, такі, як «намір». Він зазначав, що намір було б важко оцінити об'єктивно; адже, нападаючи на кого-небудь, агресори часто вважають свою мету помилковою, і, навіть, якщо вони хотіли б залишитися вірними істині, то не можуть виявити, до чого ж насправді вони прагнули.

Відомим дослідником поведінкового підходу є також А.Бандура. Він називає свій підхід соціобіхевіоральним і протиставляє його попереднім представникам теорії навчання питань просоціальної і девіантної поведінки, тобто такої, що відхиляється від соціальних норм [2]. На його думку, теорії соціального навчання Міллера й Долларда, Скіннера, Роттера страждають тим, що ґрунтуються на обмеженому ряді принципів, установлених і підтриманих в основному дослідженнями навчання тварин у ситуаціях з однією персоною, а для адекватного розгляду соціальних явищ треба розширити й модифікувати ці принципи, увести нові принципи, установлені й підтвержені дослідженнями набуття й модифікації людської поведінки в діадичній і груповій ситуаціях. Отже, із самого початку А.Бандура виступив опонентом дуже характерних для біхевіоризму довільних екстраполяції даних з світу тварин на соціальний світ.

Дослідник стверджує, що для виникнення агресії недостатньо того, щоб суб'єкт був фрустрований і випробовував почуття незадоволення.

Суб'єкт повинен мати перед собою якийсь агресивний приклад для наслідування. Його модель агресії є одночасно як джерелом готовності до специфічних (агресивних) дій, так і стимулятором агресії.

Теорія соціального навчання – це вивчення людської поведінки, орієнтованої на зразок. Зразок у цьому випадку розглядається як засіб міжособистісного впливу, завдяки якому можливе формування (зміна) стосунків або способів дії людини. На відміну від психоаналітиків і етологів, прихильники поведінкового підходу спираються переважно на дані контрольованих лабораторних експериментів, і звичайно говорять про агресивну поведінку як про відкриті, зовні виражені дії. Ці дії дуже активні, часто ініціативні й завжди приносять об'єкту (людині, а в деяких випадках і неживому предмету) якусь шкоду, але міра цієї шкідливості залежить як від агресора, так і від надаваного йому опору.

Теорія соціального навчання А.Бандури пояснює засвоєння, провокування і регуляцію агресії. Він вважає, що:

1. агресія виникає за допомогою біологічних чинників (гормони, нервова система), навчання (безпосередній досвід, спостереження);

2. агресія провокується впливом шаблонів (порушення, увага), неприйнятним звертанням (нападки, фрустрація), спонукальними мотивами (гроші, замилювання), інструкціями (накази), ексцентричними переконаннями (параноїдальні ідеї);

3. агресія регулюється зовнішніми заохоченнями і покараннями (матеріальна винагорода, неприємні наслідки), вікарним підкріпленням (спостереження за тим, як заохочують і карають інших), механізмами саморегуляції (гордість, провина) [1].

Теорія соціального навчання розглядає агресію як соціальну поведінку, до якої входять дії, за якими стоять складні навички, що потребують всебічного навчання. Щоб здійснити агресивну дію, треба знати, як поводитися зі зброєю, які рухи під час фізичного контакту будуть небезпечними для жертви, а також слід розуміти, які саме слова або дії заподіюють страждання об'єктам агресії. А оскільки ці знання не даються при народженні, люди повинні навчитися поводити себе агресивно.

У теорії соціального навчання підкреслюється роль навчання шляхом спостереження й безпосереднього досвіду в засвоєнні агресії, але не заперечується і вклад біологічних чинників. Здійснення агресивної дії залежить від основних нейрофізіологічних механізмів. Нервова система бере участь у здійсненні будь-яких дій, включаючи й агресивні. Вплив цих основних структур і процесів обмежений. А.Бандура вважає, що люди наділені нейропсихологічними механізмами, що забезпечують можливість агресії, але активізація цих механізмів залежить від відповідної стимуляції, контролюється свідомістю. Тому різні форми агресії, частота їхніх проявів, ситуації, в яких вона розгортається, а також конкретні об'єкти, обрані для нападу – все це багато в чому визначається чинниками соціального навчання.

По-іншому вчений трактує роль підкріплення у навчнні. Він розглядає підкріплення як чинник, що сприяє навчнню, а не викликає його. На його думку, по-перше, спостерігач може навчатися нових реакцій, спостерігаючи поведінку моделі; по-друге, необов'язково ставити реакцію моделі й реакцію спостерігача в умови підкріплення. Численні дослідження науковця і його колег показали, що підкріплювальні наслідки можуть служити активізації поведінки, здобутої в умовах непідкріплюваного спостереження. Підкреслюючи, що підкріплення не відіграє домінуючої ролі у набутті нових реакцій, вчений відводить йому центральну роль у посиленні й підтримці (збереженні) різних поведінкових тенденцій. Зразки поведінки можуть здобувати, на думку автора, через прямий особистий досвід, а також через спостереження за поведінкою інших і її наслідків для них, тобто через вплив приклада.

А. Бандура вичленовує такі напрямки впливу моделі на спостерігача:

- за допомогою спостереження за поведінкою моделі можна набувати нових реакцій;
- через спостереження наслідків поведінки моделі (його винагороди або покарання) може посилюватися або ослаблятися стримування поведінки, якої спостерігач раніше навчений, тобто існуюча в спостерігача поведінка модифікується завдяки спостереженню моделі;
- спостереження поведінки іншого (моделі) може полегшити реалізацію реакцій, раніше набутих спостерігачем.

Дослідник спробував реалізувати сформульовані ним принципи навчання, зокрема, у дослідженні агресивної поведінки. Він висунув три моменти аналізу агресивної поведінки: спосіб засвоєння подібних дій; чинники, що провокують їхню поведінку; умови, за яких вони закріплюються [2].

Вчений вважає, що теорія фрустрації-агресії недостатня для пояснення агресивної поведінки. Він пропонує інший підхід: набуття придбання через навчання поведінки з деструктивним потенціалом, з одного боку, і з іншого боку – проблему чинників, що визначають, чи буде особистість реалізовувати те, чому вона навчена.

З погляду вченого, фрустрація – це тільки один і необов'язково найважливіший чинник, що впливає на агресивну поведінку. На його думку, фрустрація найімовірніше повинна провокувати агресію в людях, які навчені відповідати на несприйнятливий обходження (aversive treatment) агресивними установками і діями. Він відзначає, що агресія взагалі краще пояснюється на основі винагороджуваних її наслідків, ніж на основі фруструючих умов і покарань, які вона накликає.

Отже, підкріплення як і раніше залишається основною детермінантою, регулятором поведінки. Особистість може набувати нових форм реакцій через спостереження за поведінкою моделі й без підкріплення, однак готовність реалізувати ці нові реакції, зрештою, визначається особистим минулим досвідом підкріплень, або досвідом підкріплень спостережуваної моделі. Людина навчається й ефективніших агресивних дій: чим частіше вона їх використає, тим сильнішими, досконалішими вони стають. Мають значення і успішність агресивних дій: досягнення успіху при прояві агресії може помітно підвищити силу її мотивації, а постійно повторювані поразки – силу тенденції гальмування. Важливим елементом цієї теорії є соціальне підкріплення. Підкріплення – це будь-яка дія, покликана посилити певну реакцію. Це може бути похвала й догана, посмішка й

глузування, дружні або ворожі жести. Розрізняють дві форми підкріплення: позитивне – це будь-який стимул, що йдучи за реакцією, посилює її або підтримує на тому самому рівні; негативне – це стимул, усунення якого посилює реакцію. Спостереження і підкріплення агресії розвиває в людини високу агресивність як особистісну рису.

Таким чином, розглянутий нами біхевіоральний підхід до пояснення агресії і агресивної поведінки дозволив припустити, що агресивну поведінку розумово відсталих дітей необхідно розглядати опираючись на позиції теорій соціального навчання (А.Бандура, Р.Берон, А.О.Реан та ін.), згідно з якими агресивна поведінка є продуктом психофізіологічного розвитку особистості і соціальних умов. Але ми не можемо нехтувати і іншими теоріями, які підтверджують і можуть пояснити особливості розвитку агресивної поведінки у розумово відсталих дітей.

Література

1. **Бандура А.** Принципы социального научения // Современная зарубежная социальная психология. / Бандура А., Уолтерс Р. Тексты. М., 1984.
2. **Бандура А.** Теория социального научения. СПб.: Евразия, 2000. – 320с.
3. **Басс А.** Психология агрессии / А. Басс // Вопросы психологии. – 1967. – № 3. – С. 60–67.
4. **Берковиц Л.** Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – С.Пб.: Прайм-Еврознак, Нева; М.: Олма-Пресс, 2002. – 510 с.
5. **Сельченко К. В.** Психология человеческой агрессивности / К. В. Сельченко. – Мн.: Аспект-пресс, 1999. – 656 с.
6. **Buss A.** Some determinants of rigidity in discrimination-reversion leaning / A. Buss // J. Exp. Psycho. – 1952. – vol. 44. – P. 222–227.
7. **Dollard J., Miller N.E.** Personality and psychotherapy. // Dollard J., Miller N. E. / New York: McGraw-Hill, 1950. – 179 p.
8. **Rogers C.R.** Toward a science of the person / C. R. Rogers // T. Wann (Ed.). Behaviorism and phenomenology: Contrasting bases for modern psychology. – Chicago: University of Chicago Press, 1964. – P. 109–140.
9. **Zillmann D.** Hostility and aggression / D. Zillmann / – Hillsdale, NJ Lawrence Erlaum Associates Inc., 1979. – 442 p.

References

1. **Bandura A.** Principles of social learning // Modern foreign social psychology. / Bandura, A., R. Walters Lyrics. M., 1984.
2. **Bandura A.** Social learning theory. St. Petersburg.: Eurasia, 2000 – 320p.
3. **Bass A.** Psychology of aggression / A. Bass // Questions psychology. - 1967. - № 3. - p. 60-67.
4. **Berkowitz L.** Aggression: causes, consequences and control / L. Berkowitz. - S.Pb.: Prime Evroznak, Neva; Moscow: Olma-Press, 2002 - 510 p.
5. **Selchenok K.V.** Psychology of human aggression / KV Selchenok. - Mn.: Aspect Press, 1999 - 656 p.
6. **Buss A.** Some determinants of rigidity in discrimination- reversion leaning / A. Buss // J. Exp. Psycho. – 1952. – vol. 44. – P. 222–227.
7. **Dollard J., Miller N.E.** Personality and psychotherapy. // Dollard J., Miller N. E. / New York: McGraw-Hill, 1950. – 179 p.
8. **Rogers C.R.** Toward a science of the person / C. R. Rogers // T. Wann (Ed.). Behaviorism and phenomenology: Contrasting bases for modern psychology. – Chicago: University of Chicago Press, 1964. – P. 109–140.
9. **Zillmann D.** Hostility and aggression / D. Zillmann / – Hillsdale, NJ Lawrence Erlaum Associates Inc., 1979. – 442 p.

Руденко Л.М. Біхевіореальний підхід до вивчення агресивної поведінки розумово відсталих дітей.

В науковій статті розкрито особливості біхевіорального підходу до пояснення агресивної поведінки у розумово відсталих дітей відповідно до різних теорій. Серед біхевіорального підходу виділено фрустраційну теорію агресії Дж.Долларда і Н.Міллера. Д.Доллард висунув наукове положення про те, що «агресія завжди є наслідком фрустрації» Відповідно до його теорії, агресія завжди є результатом дії фрустраторів, тобто непереборних бар'єрів, які стоять на шляху до досягнення мети, що викликають розгубленість, або фрустрації. Схема агресія – фрустрація базується на чотирьох основних поняттях: агресія, фрустрація, гальмування, заміщення. Розглянуто теорію «фрустрація-агресія» Леонарда Берковиця яка є модифікованою формою теорії зумовленості агресії фрустрацією. Проаналізовано визначення агресії за Басом, який можна назвати вузькоспеціальним, тому що воно ігнорує будь-які мотиваційні передумови. Басс спробував визначити агресію дескриптивним способом, не використовуючи суб'єктивні ідеї, такі, як «намір». Розглянуто також теорію найбільш відомого дослідника поведінкового підходу до агресії Арнольда Басса. Він визначає фрустрацію як блокування процесу інструментальної поведінки і вводить поняття атаки – акту, що постачає організму ворожі стимули. Відомим дослідником поведінкового підходу є також А.Бандура. Він називає свій підхід соціобіхевіоральним і протиставляє його попереднім представникам теорії навчання питань просоціальної і девіантної поведінки. Дослідник стверджує, що для виникнення агресії недостатньо того, щоб суб'єкт був фрустрований і випробовував почуття незадоволення. Теорія соціального навчання розглядає агресію як соціальну поведінку, до якої входять дії, за якими стоять складні навички, що потребують всебічного навчання.

Ключові слова: біхевіореальний підхід, розумово відстала дитина, теорія агресії, теорія фрустраційної агресивності, теорія соціального навчання.

Руденко Л.Н. Бихевиореальный подход к изучению агрессивного поведения у умственно отсталых детей.

В научной статье раскрыты особенности бихевиориального подхода к объяснению агрессивного поведения у умственно отсталых детей соответственно разных теорий. Среди бихевиорального подхода выделена фрустрационная теория агрессии Дж.Долларда и Н.Миллера. Д.Доллард выдвинул научное положение о том, что «агрессия всегда является следствием фрустрации» В соответствии с его теорией, агрессия всегда является результатом действия фрустраторов, то есть непреодолимых барьеров, которые стоят на пути к достижению цели, что вызывают растерянность, или фрустрации. Схема агрессия – фрустрация базируется на четырех основных понятиях: агрессия, фрустрация, торможение, замещение. Рассмотрена теория «фрустрация-агрессия» Леонарда Берковица которая является модифицированной формой теории обусловленности агрессии фрустрацией. Проанализировано определение агрессии за Басом, которое можно назвать

узкоспеціальним, тому що воно ігнорує будь-які мотиваційні передумови. Басс спробував визначити агресію описовим способом, не використовуючи суб'єктивну ідею, таку, як «намір». Розглянута також теорія найбільш відомого дослідника поведінкового підходу до агресії Арнольда Басса. Він визначає фрустрацію як блокування процесу інструментального поведінки і вводить поняття атаки – акту, який поставляє організму ворожі стимули. Відомим дослідником поведінкового підходу є також А.Бандура. Він називає свій підхід соціобихевиоральним і протиставляє його попереднім представникам теорії питань про соціальне і девіантне поведінку. Дослідник стверджує, що для виникнення агресії недостатньо того, щоб суб'єкт був фрустрований і відчував почуття незадоволення. Теорія соціального навчання розглядає агресію як соціальне поведінку, яке включає дії, за якими стоять складні навички, які вимагають загального навчання.

Ключові слова: бихевиоральний підхід, умовно затриманий дитина, теорія агресії, теорія фрустраційної агресивності, теорія соціального навчання.

Rudenko L.N. Bhavanani approach to the study of aggressive behavior of mentally retarded children.

In the scientific article the author reveals the peculiarities bhawalnagar approach to the explanation of aggressive behavior in mentally retarded children according to different theories. Among bikhevioral'nogo approach the frustracionnaya theory of aggression of Dzh is selected. Äiëëäðäà and N.Millera. D.Dollard pulled out scientific position that «aggression always is investigation of frustracii» In accordance with his theory, aggression always is the result of action of frustratoriv, that insuperable bar'erov, which stand on a way to to gaining end, that cause confusion, or frustracii. In accordance with his theory, aggression always is the result of action of frustratoriv, that insuperable bar'erov, which stand on a way to to gaining end, that cause confusion, or frustracii. A chart is aggression – frustraciya is based on four basic concepts: aggression, frustraciya, braking, substitution. A theory is considered «frustraciya-aggression» of Leonard Berkovica which is the modified form of theory of conditionality of aggression frustraciyey. Determination of aggression is analysed after Bass, which can be named strictly specialized, because it ignores any motivational pre-conditions. Bass made attempt define aggression by a deskriptivnym method, not using a subjective idea, such, as «intention». The theory of the most known researcher of the povedencheskogo going near aggression Arnold Bassa is considered also. He determines frustraciyu as blocking of process of instrumental conduct and enters the concept of attack – act which supplies stimul. The known researcher of povedencheskogo approach is also A.Bandura. He names the approach of sociobikhevioral'nim and matches against his previous representatives of theory of questions of prosocial and deviantnogo conduct. A researcher asserts that for the origin of aggression not enough that a subject was frustrovanyy and felt sense of dissatisfaction. The theory of the social teaching examines aggression as social conduct, which includes actions which difficult navychki stand after, which require the universal teaching.

Keywords: bhavanani approach, the mentally retarded child, the theory of aggression, theory of frustrated aggression, the theory of social learning.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014

Статтю прийнято до друку 20.11.2014

УДК 159.9

ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ З ЗПР

Руденко Л.М.

доктор психологічних наук, професор,

Уніченко А.С.

Діти із затримкою психічного розвитку становлять найчисленнішу групу серед тих, хто потребує спеціальної допомоги у процесі навчання та соціально-трудова адаптації. Вони значною мірою визначають контингент учнів, особливо початкової школи, які стійко не встигають. Отже, налагодження системи допомоги дітям із затримкою психічного розвитку набуває важливого суспільного значення. Найбільш розповсюдженим проявом у дітей дошкільного віку є тривожність і страхи, про що свідчать спеціальні експериментальні дослідження І.В. Дубровіна, В.І.Гарбузова, А.І. Захарова, Е.Б. Ковальова та інших.

Нині збільшилась кількість тривожних дітей, які вирізняються підвищеним занепокоєнням, невпевністю, емоційною нестійкістю. Тому проблема дитячого неспокою та її своєчасна корекція на цьому етапі є актуальною. Вирішення проблеми в старшому дошкільному віці допоможе усунути труднощі прийняття дитиною нових ролей у зв'язку з переходом з дитсадка до школи, проблеми адаптації, успішності в навчальній діяльності.

Різні психічні стани є предметом наукового дослідження багатьох психологів, найбільша увага приділяється стану, зазначеному в англійській мові терміном "anxiety", що перекладається як "тривожність", "тривога". В українській мові це різні поняття, слід відрізнити тривогу від тривожності. "Якщо тривога – це виявлення турботи, хвилювання дитини, то тривожність є стійким станом". [4]

На думку Р.С. Немова, тривожність визначається, як властивість людини переходити до стану підвищеної стурбованості, відчувати власний страх в специфічних соціальних ситуаціях. [6]